

Essay

Alternatieve complotmedia, een doorn in het oog van de democratie?

Jolan Urkens Universiteit van Amsterdam
j.urkens@uva.nl**Jaron Harambam** Universiteit van Amsterdam
j.harambam@uva.nl**Leen d'Haenens** KU Leuven
leen.dhaenens@kuleuven.be

Een uitgebreidere versie van dit essay werd eerder gepubliceerd als artikel in *Journalism* (Urkens et al., 2024). Het werd na toestemming van Sage Publications vertaald, ingekort en meer toegespitst op de Vlaamse en Nederlandse context voor *Tijdschrift Sociologie*.

Abstract

Whether alternative media that propagate conspiracy theories contribute to or hinder democracy is debated heavily within academia and society alike. We however lack a framework to systematically evaluate their democratic potential. Building upon the work of Raeijmaekers and Maesele (2015), we present precisely that: a framework that allows researchers to systematically evaluate media practices against diverging views on democracy. For each of the three most prominent democratic theories (i.e., liberal, deliberative, and agonistic) we present a set of criteria open to empirical evaluation. Focusing on concepts at the core of debates of media's contribution to democracy: actor diversity, discursive diversity, and epistemological diversity. The resulting framework allows researchers to empirically evaluate the ways and extent in which media practices are (un)democratic, and according to which standards.

Inleiding

Alternatieve (nieuws)mediakanalen die zich beroepen op samenzweringstheorieën doen hun opmars in Nederland en België. In tegenstelling tot eerdere vormen van alternatieve media, en anders dan in de Amerikaanse context (cf. Rae 2021), positioneren deze nieuwe spelers zich niet zozeer langs ideologische lijnen. Ze stellen zich op als kritische stemmen die de mainstream media – zelfverklaard – broodnodig corrigeren (Harambam 2023). Kanalen zoals *De Andere Krant* en *BLCKBX* in Nederland of *Tegenwind* in België wisselen hun, soms terechte, focus op onderbelichte stemmen af met het verspreiden van twijfelachtige claims, zoals de samenzweringstheorie die oppert dat een globalistische elite de coronacrisis aanwendde om de bevolking onder de duim te houden (Harambam 2023). Dergelijke alternatieve media betichten de reguliere media van belangenverstremming met diezelfde elite, terwijl zij zichzelf juist als écht onafhankelijk en objectief presenteren.

Of deze alternatieve media een bijdrage leveren aan het publieke domein is onderhevig aan maatschappelijk en wetenschappelijk debat. Critici wijzen op de mogelijk schadelijke gevolgen van hun berichtgeving doordat zij samenzweringstheorieën verspreiden en polarisatie aanwakkeren (Bennett en Livingston 2018; McIntyre 2018), terwijl anderen hun potentieel zien om een daadwerkelijk pluralistisch medialandschap te cultiveren. Deze stemmen werden eerder niet gehoord en kunnen daarom een meerwaarde bieden (Harambam 2023; Harcup 2016). Impliciet in deze debatten ligt de vraag wat een pluralistisch medialandschap is, of beter gezegd: wat het hoort te zijn (Raeijmaekers en Maesele 2015). Daaraan gerelateerd is de vraag of dat pluralisme in bepaalde gevallen aan banden moet worden gelegd: wat zijn de grenzen ervan? Dit zijn allemaal normatieve kwesties (Christians et al. 2014). Antwoorden daarop zijn niet eenduidig te formuleren maar, zo betogen wij hier, hangen nauw samen met het onderliggende beeld van het democratisch medialandschap en de daaruit voortvloeiende verwachtingen die daarin aan nieuwsmedia worden gesteld (Raeijmaekers en Maesele 2015). Grofweg onderscheiden academici drie grote democratische denklijnen: de liberale opvatting, de deliberatieve opvatting, en de agonistische opvatting (Helberger 2019; Karppinen 2013; Raeijmaekers en Maesele 2015). In elk van deze drie stromingen vinden we andere verwachtingen van wat goede mediapraktijken zijn, en daarmee ook andere antwoorden op de vraag of alternatieve (complot)media een bedreiging dan wel een verrijking voor de democratie vormen.

In dit essay doen we een raamwerk uit de doeken waarmee wij deze mediapraktijken systematisch kunnen vergelijken aan de hand van deze democratische theorieën (zie Urkens et al. 2024). We steunen – en bouwen verder – op eerder werk van Raeijmaekers en Maesele (2015). Met een focus op de drie belangrijkste hedendaagse democratische scholen – liberaal, deliberatief en agonistisch – stellen we dat evaluaties van mediapraktijken aandacht

moeten besteden aan drie concepten: actordiversiteit, discursieve diversiteit en epistemologische diversiteit. Het resultaat is een conceptueel kader dat onderzoekers en mediaregulatoren handvatten geeft om empirisch vast te stellen in welke mate en volgens welke standaarden bepaalde (alternatieve)mediapraktijken (on)democratisch zijn.

Alternatieve media en democratie: tussen waarheid en waanzin

De meeste onderzoekers zijn het erover eens dat een pluralistisch medialandschap één van de hoekstenen vormt van een gezonde en goed functionerende democratie (Ihlebak et al. 2022; Karppinen 2013). In tegenstelling tot niet-democratische regimes waar nieuwsmedia vooral als propagandakanaal dienen, beoogt de media in democratische landen te fungeren als een pluralistisch stelsel waarbij verschillende normatieve perspectieven op wereldgebeurtenissen aan bod komen. De kerntaak van nieuwsmedia in een democratisch bestel omvat dat ze burgers informeren, actuele gebeurtenissen kritisch duiden en fungeren als klankbord voor verschillende belangengroepen. Hierbij wordt een veelheid aan perspectieven gerespecteerd en gerepresenteerd (Christians et al. 2014). Burgers kunnen op basis van pluralistische berichtgeving zich niet alleen beter informeren, maar ook hun verschillende politieke meningen vormen. Hoe een pluralistisch medialandschap er concreet uit ziet, kan echter verschillende invullingen hebben. Die invulling is grotendeels afhankelijk van welk soort maatschappij de voorkeur heeft en dus welke verwachtingen men heeft van media binnen een democratie (Karppinen 2013; Raeijmaekers en Maesele 2015). Het betreft, zoals gezegd, een inherent normatief gegeven (Christians et al. 2014; Ferree et al. 2002). Het gaat niet om hoe nieuwsmedia zijn en werken, maar hoe ze zouden moeten zijn en werken. Mediapraktijken die volgens de ene democratische opvatting met open armen worden ontvangen, kunnen volgens de andere best met argwaan worden bekeken.

Debatten rond mediapluralisme spitsen zich voornamelijk toe op traditionele media en laten alternatieve media, in het bijzonder zij die samenzweringstheorieën verspreiden, vaak buiten beschouwing (Ihlebak et al. 2022). Een noemenswaardige uitzondering is het werk van Peeters en Maesele (2023; 2024) waarin alternatieve media vanuit een agonistisch democratisch perspectief in relatie tot pluralisme wordt begrepen. Ons doel is echter om alternatieve media in debatten over democratisch mediapluralisme te betrekken, zonder een voorkeur te geven aan een van de drie democratische perspectieven. Terwijl er onder onderzoekers flink gediscussieerd wordt over wat wel of niet onder de noemer van alternatieve media valt (e.g. Fuchs 2010; Rae 2021), tonen studies onder mediagebruikers aan dat zij er een bredere opvatting over alternatieve media op na houden dan academici (Harcup 2016; Rauch 2015). In dit essay hanteren we daarom de minder restrictieve definitie van Holt en collega's (2019) en beschouwen we als alternatieve media alle media die andere perspectieven aanbieden dan traditionele, mainstream of 'gevestigde' media.

Het is belangrijk op te merken dat het Europese alternatieve medialandschap, en dan met name dat in België en Nederland, radicaal verschilt van het Amerikaanse. Waar de politieke kleur van Amerikaanse alternatieve kanalen, zoals *Breitbart* en *Infowars*, buiten kijf staat (Rae 2021; Rauch 2021) – en ze wellicht terecht worden uitgesloten van debatten over mediapluralisme vanwege hun onliberale en autoritaire agenda's (Bennett en Livingston 2018; de León et al. 2024) – blijkt het in de Europese context lastiger om vergelijkbare kanalen politiek vast te pinnen. Alternatieve media in Nederland en België doen zich voor als een belangrijke correctie op de veronderstelde vooringenomenheid van traditionele media, die te dicht aan de macht zouden schurken. Deze alternatieve media presenteren zichzelf als écht onafhankelijk en zijn ook niet direct verbonden aan politieke stromingen. Daarmee zoeken deze spelers aansluiting bij bepaalde bevolkingsgroepen die wantrouwig staan tegenover kennisinstututen, zoals media en wetenschap (Harambam 2020; Urkens en Houtman 2023). Meer dan dat ze de politieke hegemonie van gevestigde media bekritisieren, nemen *BLCKBX* en *Tegenwind* dus voornamelijk aanstoot aan hun vermeende epistemologische hegemonie: volgens hen pretenderen traditionele media dat zij (en enkel zij) de waarheid in pacht hebben en profileren ze zich illegitiem als poortwachters van die waarheid. Ze trekken vervolgens de gevestigde interpretaties van die poortwachters over hoe de dingen echt in elkaar zitten in twijfel – precies dit vinden critici laakbaar en gevaarlijk voor de democratie. Als we het niet meer eens raken over de onderliggende feiten, waarschuwen deze academici, bestaat de kans dat de democratie zoals we die nu kennen implodeert (Ecker et al. 2024; McIntyre 2018).

In plaats van dergelijke betichtingen kritiekloos over te nemen en kanalen als *BLCKBX* en *Tegenwind* gratis weg te zetten als een gevaar voor de democratie, kunnen we ons beter de vraag stellen waarom ze de democratie zouden bedreigen. Welke concrete aspecten van die democratie worden bedreigd? Hoe verschilt dat tussen verschillende opvattingen over de democratie? Wanneer we dergelijke vragen proberen te beantwoorden wordt al snel duidelijk dat meer vragen opduiken en dat het antwoord allesbehalve vanzelfsprekend is. In wat volgt presenteren we de kerndimensies van een analytisch kader dat bedoeld is om het beantwoorden van die vragen te vergemakkelijken (Urkens et al. 2024).

Mediapluralisme en democratie: naar een comparatieve conceptualisering

Mediapluralisme verschilt van mediadiversiteit. Pluralisme is de normatieve opvatting dat diversiteit wenselijk is, terwijl diversiteit empirisch vastgesteld kan worden (Hendrickx et al. 2022; Joris et al. 2020). Wanneer onderzoekers nagaan in welke mate geportretteerde actoren, standpunten of ideologische achtergronden verschillen binnen of tussen mediakanalen, onderzoeken ze mediadiversiteit. We hebben eerder beargumenteerd dat de ideale manifestatie van mediapluralisme, en dus de concrete invulling van diversiteit, sterk afhangt van hoe de democratie wordt

ingebeeld (Karppinen 2013; Raeijmaekers en Maesele 2015). Daarom bespreken we in dit essay mediapluralisme vanuit verschillende democratietheorieën.

Ons analytisch kader om mediapluralisme vanuit deze verschillende stromingen te duiden stoelt sterk – en bouwt verder – op het raamwerk dat Raeijmaekers en Maesele (2015) hebben uitgewerkt. Zoals een aantal andere mediaonderzoekers, geven zij een invulling aan mediapluralisme vanuit de drie meest besproken perspectieven op de democratie (Helberger 2019; Karppinen 2013). De eerste, en wellicht de bekendste, is de liberale school, gegrond in de geschriften van Walter Lippmann en Friedrich Hayek (Harjuniemi 2022; Lippmann 2010). De tweede is de deliberatieve school, die we verschuldigd zijn aan Jürgen Habermas (1999, 2022; Benhabib 2021). De derde grote denkbare is de agonistische school, waar Chantal Mouffe (1999) het grondplan van legde. De verwachtingen van media, en bijgevolg de ideale manifestatie van een pluralistisch medialandschap, variëren sterk afhankelijk van welke theorie men vooropstelt (Karppinen 2013; Raeijmaekers en Maesele 2015). Als we dus willen onderzoeken of en hoe bepaalde mediapraktijken, zoals die van alternatieve complotmedia, aansluiten bij verschillende opvattingen over de democratie, hebben we een raamwerk nodig dat het toelaat om mediapraktijken tussen deze verschillende democratische idealen te vergelijken. Hiervoor richten we ons op drie concepten die centraal staan in debatten rond mediapluralisme. Vervolgens geven we per democratische school een concretere invulling aan die concepten.

Actordiversiteit verwijst naar *wie* in mediaberichtgeving aan bod komt, als onderwerp of als spreker. Actordiversiteit gaat dus om de personen die belangrijk zijn voor het verhaal, van experts met kennis van zaken tot leken die getuigen waren van een voorval. Het gaat ook over de achtergrond van degenen die aan bod komen, hun opleiding, leeftijd, etniciteit en/of ideologische standpunten. Ondanks de gangbare verwachting dat alternatieve media homogener zijn in termen van actordiversiteit, toonden Buyens en Van Aelst (2021) in de Vlaamse context aan dat rechtse alternatieve media net actoren aan het woord laten die in andere media ondervertegenwoordigd blijven. Of deze toevoeging aan actordiversiteit daadwerkelijk een kwalitatieve bijdrage aan het debat levert is natuurlijk nog maar de vraag. Dit brengt ons naadloos bij het tweede concept.

Discursieve diversiteit verwijst naar de wijze waarop media over onderwerpen berichten (cf Ferree et al. 2002). In tegenstelling tot de beperkte interpretatie van ‘discours’ zoals gepopulariseerd in postmoderne theorie – waarin taal onvermijdelijk verbonden is met gevestigde belangen en machtsdynamieken (Foucault, 2020) – beschouwen we de term breder. In deze bredere interpretatie verwijst discours naar de voorkeur voor bepaalde manieren en tonen van spreken. Het draait niet enkel om de verschillende perspectieven die aan bod komen, maar onder meer ook om de manier waarop ze worden gepresenteerd en hoe problemen en oplossingen worden gearticuleerd (of juist verzwegen). Mediaberichtgeving kan zodoende formele, rationele en objectieve taal gebruiken of meer ruimte laten voor alledaags

taalgebruik, emoties en opinies. Alternatieve media die bijvoorbeeld agressieve en antagonistische meningen uiten die *mainstream* stemmen delegitimeren, kunnen een behoefte in de markt vervullen, maar ook de democratie verzwakken wanneer ze een vertekend beeld van de realiteit presenteren (Ihlebaek et al. 2022, p. 1278). De nadruk op het volkse onderbuikgevoel kan dan net weer zorgen voor meer inclusie en engagement vanuit bevolkingsgroepen die traditioneel buiten beschouwing worden gelaten (Harcup 2016).

Epistemologische diversiteit, tot slot, verwijst naar welke soorten kennis als (il)legitiem worden beschouwd. Zoals eerder beargumenteerd bekritisieren nieuwe spelers in het alternatieve mediaveld het epistemologische gezag van traditionele media (Harambam 2023). Zodoende profileren ze zichzelf als neutraal en eigenen ze zich een – zelfverklaarde – epistemologisch corrigerende rol op. Ze presenteren hun journalistieke duiding als meer waar dan die van traditionele media. Naast de traditionele vormen van diversiteit is het daarom belangrijk te kijken naar hoe journalisten hun kennis vormgeven en of kritiek erop als een legitieme bijdrage aan het publieke debat wordt beschouwd. Vanouds werd tijdens de professionalisering van de journalistiek in de 20ste eeuw ideologische berichtgeving met argwaan bekeken en werd journalistieke Objectiviteit, met de grote ‘O’, als maatstaf vooropgesteld (Harjuniemi 2022; Ward 2018). Hoewel vanaf de jaren 1960 een meer constructivistische vorm van kennis in de journalistiek tot bloei kwam (Raeijmaekers en Maesele 2017; Ward 2018), staan dit soort wetenschappelijke standaarden vandaag de dag weer op de voorgrond. Dit valt onder meer af te leiden uit de opmars en populariteit van journalistieke factchecks waarbij feiten van opinies worden gescheiden (Farkas en Schou 2023; Graves 2017). Een ander voorbeeld komt uit een onderzoek van Senja Post (2015), waaruit blijkt dat heel wat journalisten menen dat feiten voor zichzelf kunnen spreken – een opvatting die vandaag de dag zelfs in positivistisch wetenschappelijke kringen als naïef wordt beschouwd. In dit essay onderscheiden we drie gronden waarop journalistieke kennis kan worden bedreven: objectiviteit in wetenschappelijke zin, wat betekent dat de journalist een neutrale waarnemer is die de feiten eerder ontdekt dan maakt; objectiviteit als balans, wat inhoudt dat de journalist alle kanten van een verhaal neutraal weergeeft en die totale weergave behelst journalistieke kennis; en gesitueerde objectiviteit, wat inhoudt dat de blik van de journalist gesitueerd-objectief is juist omdat deze vanuit een bepaald sociaal-cultureel perspectief komt dat de feiten vormgeeft. Dit zijn verschillende opvattingen over objectiviteit die in meer of mindere mate aansluiten bij de drie eerdergenoemde verschillende theoretische benaderingen over democratie.

Van agonisme naar agnosticisme

Mediapluralisme, zoals wij het definiëren, zoekt dus een antwoord op de volgende vraag: wie (actordiversiteit) mag over welke onderwerpen, op welke manier praten (discursieve diversiteit), en op basis van welke soorten kennis

(epistemologische diversiteit)? Het antwoord hierop is afhankelijk van het soort democratie dat de voorkeur heeft en bestaat vervolgens uit een specifieke invulling van bovengenoemde concepten. Heel wat auteurs hebben dat punt reeds gemaakt, maar de helderste uitwerking vinden we bij Raeijmaekers en Maesele (2015). Desalniettemin desemt in hun werk de voorkeur voor het agonistische model onverbloemd door. Het kader dat we in dit essay voorstellen is echter onafhankelijk van de democratische school die men aanhangt (Urkens et al. 2024). Onze agnostische benadering gaat ervan uit dat verschillende democratische theorieën uiteenlopende, maar niet minder legitieme, ideale configuraties van mediapluralisme conceptualiseren. Ons kader maakt het mogelijk om te evalueren bij welke democratische stroming(en) bepaalde mediapraktijken (niet) aansluiten. In hetgeen volgt vertalen we de abstracte concepten van mediapluralisme (i.e., actordiversiteit, discursieve diversiteit en epistemologische diversiteit) naar concrete criteria per democratische stroming.

Liberaal mediapluralisme

Liberaal opvattingen over democratie kenmerken zich door het idee dat het brede publiek niet over de juiste gespecialiseerde kennis beschikt die nodig is om deel te nemen aan politieke besluitvorming (Ferree et al. 2002; Harjuniemi 2022; Raeijmaekers en Maesele 2015). Centraal in de liberale opvatting staat daarom representatie: via verkiezingen kiezen burgers vertegenwoordigers, die vervolgens een mandaat krijgen om in het belang van de burgers te regeren. Aangezien in de praktijk vaak wordt uitgegaan van het algemeen belang – waarbij men op zoek gaat naar ‘de stem van de meerderheid’ – spreken onderzoekers ook wel over het liberaal-geaggregeerde model (Ferree et al., 2002; Karppinen, 2013; Raeijmaekers & Maesele, 2015). Dit model vertrekt vanuit het idee dat media primair dienen om informatie te verstrekken aan een rationeel publiek, zodat individuele meningen zich kunnen vormen die uiteindelijk uitmonden in een meerderheid. Deze veronderstelde door de meerderheid gedeelde opinie staat vervolgens centraal in de berichtgeving.

Van burgers wordt niet meteen verwacht dat ze actief deelnemen aan het publieke debat. Mediaorganisaties geven verschillende standpunten en belangen uit de samenleving weer, en spelen hiermee een sleutelrol (Ferree et al. 2002; Karppinen 2013; Raeijmaekers en Maesele 2015). Die sleutelrol manifesteert zich op twee manieren: enerzijds waken media erover dat burgers correcte informatie ontvangen over politieke kwesties, vaak door experts aan het woord te laten. Anderzijds faciliteren ze een vrije uitwisseling van maatschappelijke opvattingen – de zogenoemde *marktplaats der ideeën* (Harjuniemi 2022; Karppinen 2013; Maesele en Raeijmaekers 2020). Tegenwoordig ligt de nadruk vooral op het correct informeren van het publiek, bijvoorbeeld via journalistieke factcheckers, terwijl ideeën van zogenaamde ‘alternatieve experts’ (Ylä-Anttila 2018) eerder worden ontmoedigd.

Specifiek vertaald naar *actordiversiteit*, legt een liberale visie op mediapluralisme de nadruk op eliteactoren, zoals experts, politici en gevestigde opiniemakers. Journalisten voegen hier enkel meningen van gewone burgers aan toe wanneer die relevant zijn voor het verhaal en doen dit voornamelijk als getuigenis. Deze focus op elitecommentaren bakent ook de mogelijkheden voor *discursieve diversiteit* af: informatie wordt neutraal en toegankelijk gepresenteerd, om – eerder passief gewaande – burgers gezaghebbend te informeren. Experts worden geacht rationeel en formeel taalgebruik te hanteren en complexe kwesties te herleiden tot een consensus, idealiter niet meer vatbaar voor interpretatie en bestand tegen openlijke betwisting (Harjuniemi 2022). *Epistemologische diversiteit* binnen deze opvatting kenmerkt zich door een op wetenschap gebaseerde zoektocht naar waarheid (Ward 2018). Wetenschappelijk realisme fungeert hierbij als norm, en claims worden systematisch getoetst aan empirisch bewijs. Feitelijke hangt nauw samen met ‘de echte werkelijkheid’ en staat afkerig tegenover gebalanceerde afwegingen en afwijkende interpretaties (Harjuniemi 2022; Post 2015; Waisbord 2018; Ward 2018). Binnen de liberale school zwaaien de experts en hun feiten de scepter.

Deliberatief mediapluralisme

Binnen mediastudies is de deliberatieve visie op de democratie de populairste (Karppinen 2013). In zijn invloedrijke werk over het publieke domein fantaseert Jürgen Habermas (1999) over een tussenplaats die de brug slaat tussen de leefwereld van burgers en het systeem, gekenmerkt door de formele logica van overheids- en bedrijfsbureaucratieën. In dit publieke domein wordt van burgers verwacht dat ze politiekrelevante kwesties bediscussiëren en op rationale wijze toewerken naar een weloverwogen – oftewel: gedelibereerde – consensus. Anders dan in het liberale model nemen burgers, en niet enkel experts, actief deel aan de democratische deliberatie (Raeijmaekers en Maesele 2015). Ervaring en expertise komen zo samen en leiden idealiter tot wederzijds voortschrijdend inzicht.

Vanuit een deliberatief democratisch perspectief worden media geacht het publieke debat zodanig te faciliteren dat een rationele consensus gevormd kan worden (Raeijmaekers en Maesele 2015). Ondanks de egalitaire insteek, neigt de nadruk toch eerder naar intellectuele en journalistieke elites. Men wordt namelijk een poortwachtersfunctie toevertrouwd (Habermas 1999 2022): ze filteren standpunten en opvattingen zodat ze voldoende kwalitatief zijn om voeding te geven een constructief debat. Hoewel onderzoekers vaak veronderstellen dat sociale media vanuit een deliberatief democratisch perspectief gunstig zijn, omdat gebruikers zelf op pluralistische wijze media-inhoud kunnen maken en verspreiden (Raeijmaekers en Maesele 2015), beschouwt Habermas (2022, p. 160) deze platformen juist als zorgwekkend. Volgens hem bevordert hun politieke economie eerder verhitte controverses dan rationele deliberatie. De recente ontwikkelingen bij X (voorheen Twitter) onder het bewind van Elon Musk zijn hier een verontrustend

voorbeeld van. Hoewel zowel het liberale als het deliberatieve model de nadruk leggen op de poortwachtersfunctie van de journalistiek, worden die poortwachters in het deliberatieve model niet beschouwd als enige gezaghebbende bronnen van kennis.

Concreet kunnen we vanuit een deliberatieve opvatting van mediapluralisme de volgende criteria afleiden. In termen van *actordiversiteit* ligt de nadruk op een gebalanceerde representatie van de verschillende belanghebbenden bij het verhaal, zowel leken als experts staan op gelijke voet. Iedereen wordt aangemoedigd om deel te nemen aan het deliberatieve debat, zolang die deelname op rationele wijze gebeurt. Representatie gaat hier boven expertconsensus. *Discursieve diversiteit* manifesteert zich binnen deze visie in een rationele en argumentatieve vorm van publiek debat. Media faciliteren dit door de verschillende standpunten duidelijk te belichten, zodat alle deelnemers rationeel hun mening kunnen vormen, bediscussiëren en tot consensus komen (Raeijmaekers en Maesele 2015). *Epistemologisch* gezien ligt de nadruk op het gebalanceerd weergeven van objectieve feiten en hun mogelijke interpretaties, zodat het publiek rationeel tot een consensus kan komen. Journalistieke kennis berust met andere woorden op een gebalanceerde en evenwichtige weergave van de feiten en hun interpretaties. Dit leidt idealiter tot een publieke consensus.

Agonistisch mediapluralisme

De meest recente van de drie grote democratische scholen is de agonistische, ontwikkeld door Chantal Mouffe (1999). Het agonisme is een kritiek op de liberale en deliberatieve tendens om experts, rationaliteit en consensus te verheerlijken. Binnen het agonisme staat de inherent conflictueuze natuur van pluralistische samenlevingen centraal. Het agonisme erkent – of beter: viert – de onverenigbaarheid van concurrerende interpretaties van de werkelijkheid. Als antwoord op het ‘uitgeholde’ (Mair, 2013) liberalisme, waar technocratisch beleid politieke verschillen en alternatieve vormen van kennis de kop indrukte (Mudde, 2021), pleit het agonisme voor een herpolitisering van het publieke domein. Mouffe (1999) doet een radicale oproep om (weer) plaats te maken voor politiek conflict. Voor haar is het onrealistisch dat binnen pluralistische samenlevingen de bevolking het eens raakt over ethisch-politieke kwesties precies omdat er talloze groepen zijn met onverenigbare waarden, normen en tradities. Anders dan te pretenderen dat politieke kwesties probleemloos op apolitieke wijze opgelost kunnen worden, vraagt Mouffe (1999) aandacht voor de machtsverhoudingen die in zulke visie schuilgaan. Het doodslaan van legitiem conflict zet de politiek in een impasse, zo stelt zij. Enkel een drastische omarming van georganiseerd conflict en pluralisme komt de samenleving ten goede. In tegenstelling tot de vooronderstelling dat dit zou leiden tot een vorm van radicaal relativisme waar ‘alles kan’, is het erkennen van de legitimiteit van andere standpunten een noodzakelijke voorwaarde voor een effectief agonistische samenleving (Raeijmaekers en Maesele 2015). Mouffe

(1999) roept op om andere groepen als legitieme tegenstanders te zien en niet als kwaadaardige vijanden die men maar beter voorgoed uitroeit – zoals vandaag de dag, toegegeven, vaak het geval lijkt.

Een agonistisch medialandschap kenmerkt zich door het faciliteren van een dergelijk publiek domein waar conflict en contra-hegemoniale kritiek worden omarmd (Budarick 2020). Journalisten creëren er ruimte voor politieke strijd (Raeijmaekers en Maesele 2015). Hoewel journalistiek hier ook een poortwachtersfunctie beoefent, gaat het hier niet zozeer om het filteren en tegenhouden van onzuivere of onwetenschappelijke opvattingen, maar om het doorlaten van zoveel mogelijk standpunten – de poortiers houden met andere woorden de deur wagenwijd open (Maesele en Raeijmaekers 2020). Enkel haatdragende standpunten en opvattingen die het inherente pluralisme ontkennen moeten geweerd worden.

Concreet vertaalt dit zich naar *actordiversiteit* door de nadruk te leggen op actiegroepen die van onderuit opereren, groepen die vanouds gemarginaliseerd worden en alle andere actoren die door de huidige status quo minder zichtbaar zijn (Maesele en Raeijmaekers 2020). Experts krijgen hier helemaal geen voorkeursbehandeling. Ze mogen wederom wel deelnemen, zolang ze volgens dezelfde *discursieve* regels spelen. Hierbij is openheid voor politieke kritiek van groot belang. Dit wil niet zeggen dat er geen ruimte is om gelijkgestemden op te zoeken. Ook dit wordt aangemoedigd en dan vooral wanneer die gelijkgestemden zich ook willen losrukken van de conformeringsdruk van de meerderheid, afkomstig van hegemoniale machtsverhoudingen (Ferree et al. 2002). *Epistemologisch* gezien geldt een constructivistische visie op feiten en waarheid (Ferree et al. 2002; Raeijmaekers en Maesele 2015). Journalistieke kennisclaims zijn onoverkomelijk gesitueerd en daarom eenzijdig – belangen worden erkend en omarmd (Budarick 2020; Raeijmaekers en Maesele 2017). Journalisten kunnen onmogelijk onthechte en neutrale kennis genereren en een universeel begrip van waarheid is onbestaand – dit weerspiegelt uiteraard een postmoderne opvatting van kennis als objectief net omdat ze onoverkomelijk gesitueerd is vanuit bepaalde standpunten (Haraway 1988; Harding 1992).

Conclusie

Traditionele media worden door bepaalde groepen in de samenleving diep gewantwoord. Nieuwe alternatieve media spelen hierop in door tegendraads nieuws te brengen, waarbij ook samenzweringstheorieën niet worden geschuwd. Vanuit het perspectief van mediapluralisme zouden deze nieuwe organisaties positief bezien kunnen worden, maar in de bredere samenleving heerst vaak scepsis ten aanzien van deze media. In dit essay hebben we een raamwerk gepresenteerd waarmee we de rol van alternatieve complotmedia in een democratisch medialandschap kunnen evalueren (Urkens et al. 2024). De hamvraag is of zulke kanalen een bijdrage leveren dan wel afbreuk doen aan een democratisch

medialandschap. Ons antwoord daarop is dat dat niet alleen afhangt van hoe deze organisaties zich gedragen, maar vooral van wat men van de media verwacht, wat dan weer afhankelijk is van de geprefereerde visie op de democratie. Hoewel anderen vergelijkbare argumenten hebben gemaakt (Ihlebaek et al. 2022; Karppinen 2013; Raeijmaekers en Maesele 2015) en manieren hebben ontwikkeld om mediapluralisme vanuit specifieke democratische perspectieven te begrijpen (zie bijvoorbeeld Peeters en Maesele 2023, 2024), ontbrak een breed omvattend kader waarmee we mediapraktijken systematisch en langs verschillende democratische stromingen kunnen vergelijken. Het kader dat we in dit essay presenteren vult deze leemte (Urkens et al. 2024).

Ons raamwerk laat systematische vergelijkingen toe door de aandacht te vestigen op drie kernconcepten binnen media pluralisme en democratie: actordiversiteit, discursieve diversiteit en epistemologische diversiteit. Anders gezegd: wie mag over welke onderwerpen en op welke manieren spreken op basis van welke kennis? Het antwoord op deze vraag bestaat uit verschillende invullingen van de drie concepten, afhankelijk van de democratische theorie die men aanhangt. Voor de drie grote democratiestromingen (liberale, deliberatieve en agonistische) vertaalden we de concepten naar concrete criteria. Dit raamwerk biedt onderzoekers, mediaprofessionals en beleidsmakers niet alleen de gereedschappen om de democratische bijdrage van mediapraktijken te analyseren, maar ook om ze te evalueren. Het kader kan zowel fungeren in kwalitatief onderzoek waar de concepten als leidraad – oftewel ‘sensitizing concepts’ – kunnen dienen als in kwantitatief onderzoek waarin de criteria worden omgezet in numerieke waarden. Het kader kan toegepast worden op een media ecosysteem (macroniveau), een mediaorganisatie of -bestel (mesoniveau), of op specifieke kanalen en inhoud (microniveau). Het maakt het mogelijk om te onderbouwen wat nu juist wel of juist niet democratisch is aan wat deze alternatieve media doen, en volgens welke normatieve opvatting over hoe de democratie eruit moet zien. Wij hopen hiermee meer genuanceerde discussies over de rol van alternatieve (complot)media te kunnen stimuleren.

Literatuur

- Benhabib S (2021) Toward a deliberative model of democratic legitimacy. In *democracy and difference* (pp. 67–94). Princeton: Princeton University Press. DOI:10.1515/9780691234168-005.
- Bennett WL en Livingston S (2018) The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication* 33(2): 122–139. DOI:10.1177/0267323118760317.
- Budarick J (2020) Agonistic pluralism and journalism: de-centering dominant journalistic norms.

-
- Communication Theory* 30(2): 188–204. DOI:10.1093/ct/qtz034.
- Buyens W en Van Aelst P (2021) Alternatieve media, alternatieve stemmen en opinies? Een analyse van de Vlaamse alternatieve media naar externe en interne diversiteit. In P Verhoest en L d'Haenens *Nieuws, diversiteit en democratie* 55–70 Brussel: ASP.
- Christians CG, Glasser TL, McQuail D, Nordenstreng K, en White RA (2014) *Normative theories of the media: Journalism in democratic societies*. Champaign: University of Illinois Press.
- de León E, Makhortykh M, en Adam S (2024) Hyperpartisan, alternative, and conspiracy media users: An anti-establishment portrait. *Political communication*. DOI:10.1080/10584609.2024.2325426.
- Ecker U, Roozenbeek J, van der Linden S, Tay LQ, Cook J, Oreskes N en Lewandowsky S (2024) Misinformation poses a bigger threat to democracy than you might think. *Nature* 630(8015): 29–32. DOI:10.1038/d41586-024-01587-3.
- Farkas J en Schou J (2023) *Post-truth, Fake News and Democracy: Mapping the Politics of Falsehood* (Second edition). Abingdon: Routledge.
- Ferree MM, Gamson, WA, Gerhards J, en Rucht D (2002) Four models of the public sphere in modern democracies. *Theory and Society* 31(3): 289–324.
- Foucault M (2020) *Power: The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984*. Penguin.
- Fuchs C (2010) Alternative media as critical media. *European Journal of Social Theory* 13(2): 173–192. DOI:10.1177/1368431010362294.
- Graves L (2017) Anatomy of a fact check: Objective practice and the contested epistemology of fact checking. *Communication, Culture and Critique* 10(3): 518–537. DOI:10.1111/cccr.12163.
- Habermas J (1999) *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas J (2022) Reflections and hypotheses on a further structural transformation of the political public sphere. *Theory, Culture & Society* 39(4): 145–171. DOI:10.1177/02632764221112341
- Harambam J (2020) *Contemporary Conspiracy Culture: Truth and Knowledge in an Era of Epistemic Instability*. Routledge. DOI:10.4324/9780429327605.
- Harambam J (2023) The proliferation of alternative media: How corona conspiracy theories in the Netherlands fostered new social movements. In: M Butter en P Knight *Covid Conspiracy Theories in Global Perspective* 253–267 Abingdon: Routledge.
- Haraway D (1988) Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies* 14(3): 575–599. DOI:10.2307/3178066
- Harcup T (2016) Asking the readers. *Journalism Practice* 10(6): 680–696. DOI:10.1080/17512786.2015.1054416.
- Harding S (1992) Rethinking standpoint epistemology: What is 'strong objectivity?'. *The Centennial Review* 36(3): 437–470.
- Harjuniemi T (2022) Post-truth, fake news and the liberal 'regime of truth' – The double movement between Lippmann and Hayek. *European Journal of Communication* 37(3): 269–283. DOI:10.1177/02673231211046784.
- Helberger N (2019) On the democratic role of news recommenders. *Digital Journalism* 7(8): 993–1012. DOI:10.1080/21670811.2019.1623700.
- Hendrickx J, Ballon P en Ranaivoson H (2022) Dissecting news diversity: An integrated conceptual

-
- framework. *Journalism* 23(8): 1751–1769. DOI:10.1177/1464884920966881.
- Holt K, Ustad Figenschou T en Frischlich L (2019) Key dimensions of alternative news media. *Digital Journalism* 7(7): 860–869. DOI:10.1080/21670811.2019.1625715.
- Ihlebaek KA, Figenschou TU, Eldridge SA, Frischlich L, Cushion S en Holt K (2022) Understanding alternative news media and its contribution to diversity. *Digital Journalism* 10(8): 1267–1282. DOI:10.1080/21670811.2022.2134165.
- Joris G, De Grove F, Van Damme K en De Marez L (2020) News diversity reconsidered: A systematic literature review unraveling the diversity in conceptualizations. *Journalism Studies* 21(13): 1893–1912. DOI:10.1080/1461670X.2020.1797527.
- Karppinen K (2013) *Rethinking Media Pluralism*. New York City: Fordham University Press.
- Lippmann W (2010) *Public Opinion*. Blacksburg: Wilder Publications, Inc.
- Maesele P en Raeijmaekers D (2020) Nothing on the news but the establishment blues? Toward a framework of depoliticization and agonistic media pluralism. *Journalism* 21(11): 1593–1610. DOI:10.1177/1464884917739476.
- Mair P (2013) *Ruling the Void: The Hollowing-out of Western Democracy*. Verso.
- McIntyre LC (2018) *Post-truth*. Cambridge: MIT Press.
- Mouffe C (1999) Deliberative democracy or agonistic pluralism? *Social Research* 66(3): 745–758.
- Mudde C (2021) Populism in Europe: An illiberal democratic response to undemocratic liberalism (The Government and Opposition/Leonard Schapiro Lecture 2019). *Government and Opposition* 1–21. DOI:10.1017/gov.2021.15.
- Peeters M en Maesele P (2023) The interpretive interface: Where journalistic and pluralistic discourses (don't) meet. *Digital Journalism*. DOI:10.1080/21670811.2023.2174150.
- Peeters M en Maesele P (2024) Ideological crystallization: Rethinking the alternative-mainstream binary in times of populist politics. *Journalism* 25(3): 585–602. DOI:10.1177/14648849231161158.
- Post S (2015) Scientific objectivity in journalism? How journalists and academics define objectivity, assess its attainability, and rate its desirability. *Journalism* 16(6): 730–749. DOI:10.1177/1464884914541067.
- Rae M (2021) Hyperpartisan news: Rethinking the media for populist politics. *New Media & Society* 23(5): 1117–1132. DOI:10.1177/1461444820910416.
- Raeijmaekers D en Maesele P (2015) Media, pluralism and democracy: What's in a name? *Media, Culture & Society* 37(7): 1042–1059. DOI:10.1177/0163443715591670.
- Raeijmaekers D en Maesele P (2017) In objectivity we trust? Pluralism, consensus, and ideology in journalism studies. *Journalism* 18(6): 647–663. DOI:10.1177/1464884915614244.
- Rauch J (2015) Exploring the alternative–mainstream dialectic: What “alternative media” means to a hybrid audience. *Communication, Culture and Critique* 8(1): 124–143. DOI:10.1111/cccr.12068.
- Rauch J (2021) *Resisting the News: Engaged Audiences, Alternative Media, and Popular Critique of Journalism*. Abingdon: Routledge.
- Urkens J, Harambam J, en d'Haenens L (2024) Threat or menace to media pluralism? A framework to assess alternative conspiracy media in today's information landscape. *Journalism*. DOI:10.1177/14648849241277084.
- Urkens J en Houtman D (2023) Prophets, puppets, and pinheads: Contesting the authority of science in the COVID-19 era. *Public Understanding of Science* 32(7): 820–834.

DOI:10.1177/09636625231165726.

Waisbord S (2018) Truth is what happens to news: On journalism, fake news, and post-truth. *Journalism Studies* 19(13): 1866–1878. DOI:10.1080/1461670X.2018.1492881

Ward SJA (2018) Epistemologies of Journalism. In T. P. Vos (Ed.), *Journalism* 63–82. Berlin: Walter de Gruyter Inc.

Ylä-Anttila T (2018) Populist knowledge: ‘Post-truth’ repertoires of contesting epistemic authorities. *European Journal of Cultural and Political Sociology* 5(4): 356–388. DOI:10.1080/23254823.2017.1414620

Over de auteurs

Jolan Urkens is promovendus aan de Amsterdam School of Communication Research van de Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde communicatiewetenschap en sociologie aan de KU Leuven. Zijn huidig onderzoek richt zich op misinformatie, organisaties en vertrouwen. Hij heeft een brede interesse in de relatie tussen (kennis)instituten en het publiek.

Jaron Harambam is Universitair Docent Media, Truth Politics and Digitalization bij de afdeling Sociologie van de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op de publieke strijd om de waarheid in een gemediatiseerde wereld. Meer specifiek onderzoekt hij complottheorieën, (alternatieve) nieuwsmedia, en sociale media platformen.

Leen d’Haenens is gewoon hoogleraar en hoofd van het Media, Cultuur & Beleid Lab aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de KU Leuven. Haar onderzoek richt zich op nieuwsdiversiteit, mediabeleid en publieke waarden, publieke opinie over migratie en het (sociale) mediagebruik van jongeren.